

Direnış¹

Fevziye Sayılan

“Direnış” kavramı okullardaki toplumsal yeniden üretimin nasıl sürdüğüne ilişkin tartışmalar içinde geliştirilmiştir. 1970'lerde yapılan Neomarksist etnografik okul araştırmaları bu tartışmaların itici gücünü oluşturmıştır. Yine 1970'lerin başında çıkan Althusser ile Bowles and Gintis'in kitaplarının ardından yapılan bu araştırmalar, okulların işgücü piyasası için bilgi ve özne üretme yol ve yöntemiyle endüstrinin ve iş çevrelerinin emekçilerden beklentileri arasında tam bir karşılıklılık olmadığını; bu sürecin mekanik bir biçimde işlemediğini, sürecin öznesi olan öğrenci ve öğretmenlerin pasif alıcılar olmaktan ziyade, yeniden üretim sürecine aktif biçimde katıldıkları ve eğitim ve yetiştirmenin yönü üzerinde inisiyatif alanlarının bulunduğu iddiasıyla bir dizi sorgulama ve varsayım ortaya atmışlardır.

Bu noktada okullarda ortaya çıkan ve “direnış” kavramı altında toplanan öğrenci davranışlarının ne anlama geldiği ve toplumsal yeniden üretim sürecinde okul-endüstri-istihdam arasında tam bir karşılıklılık yoksa yeniden üretimin nasıl sürdürüldüğü ya da mümkün olduğu gibi önemli sorular tartışmaların merkezine yerleşmiştir. Eleştirel pedagoji çevrelerinde okulların toplumsal eşitsizliğin yeniden üretimindeki ayırteıcı rolünü tanıma konusunda bir uzlaşma olmasına rağmen, bunun nasıl işlediğine ilişkin tartışmalar içinde “gizli müfredat” ve “direnış” anahtar kavramlar olmuştur.

Okulun toplumsal ve kültürel yeniden üretimdeki rolüne ilişkin bir teörinin okuldaki bilgi ve öğrenme süreçleriyle okuldaki hayatı düzenleyen kural, norm ve değerlerin pek çok öğrenci tarafından reddedilmesini açıklaması gerekir. Basitçe kimlerin nereye ve hangi tür bilgi ve becerilerle yetiştirileceği ve öğrenci öznelliğini şekillendirmeye yönelik açık ve gizli müfredat ile toplumsal işbölümünün gerekleri arasındaki bağlantının okulda nasıl ve hangi süreçlerde nasıl yapılandırıldığı önemlidir. Dönemin ilgisi bu soruların yanıtları için yapısal ilişkileri analiz etmekten ziyade okulun somut

¹ Bu yazı Eleştirel Pedagoji Dergisinde 67. sayısında yayımlanmıştır.

gerçekliğine bakmaya yönelmiştir. Bir dizi somut bağlamsal okul araştırmasının ortaya serdiği gerçek, yeniden üretimin pürüzsüz ve kusursuz bir biçimde işlemediği ile ilgilidir.

Bu tartışmalar, Althusser'in okulların toplumsal yeniden üretim sürecindeki rolüyle ilgili “görelî özerklik” kavramına atıfta bulunsa da, ilgili literatürde “direniş” kavramı Willis'in (1977) meşhur araştırmasıyla anılmaktadır. “İşçiliği Öğrenmek” başlıklı bu çalışma ile Willis, İngiltere'de bir erkek lisesindeki işçi sınıfından gelen öğrencilerin okuldaki başarısızlıklarını ve yakışıksız davranışlarını yeniden üretim bağlamında incelemiştir. Okul karşıtı kültür içinde büyüyen bu gençlerin referans çerçevesini eğitimle bağı zayıf muhalif işçi sınıfı kültürünün belirlediğini, okuldaki davranışlarının kendi sınıfsal konumlarıyla uyumlu olduğunu; aynı zamanda okul kültürüne uyum sağlamayı reddetmelerine zemin oluşturduğu ile ilgili analiz etmiştir.

Willis, resmi okul kültürünün eşitlik vaadini ciddiye almayan bu gençlerin kendi sınıfsal aidiyetlerine uygun tepkiler geliştirdiklerini, derslik içinde ve okul ortamlarında öğrenme süreçlerini bozucu haylazlıklar ile okuldaki işleyişi düzenleyen kural ve disiplin kodlarını delmeye yönelik olarak okula gelip derslere girmemek, öğretmen otoritesini sarsıcı ve sınıf ortamını bozucu şaka ve şamata yapmak gibi eylem ve davranışlarını “direniş” olarak tanımlamıştır. Bu noktada Willis, bu direniş tarzının onların özgürleşmesine giden bir yol sağlamadığını, bilakis onları fabrika işçisi ya da emekçi olarak çalışma hayatına girmeye yönlendiren bir kapana kısılma hali olduğunu vurgular.

Willis'e göre okul ve okulun ürettiği kurumsal kültür tamamıyla egemen ideolojinin ayrımlarını ve konumlandırmalarını öğrencilerin zihninde yeniden üretmeye yöneliktir. Okul bir kültürel alan olarak buna uygun düzenlenmiştir ve işlemektedir. Ancak işçi sınıfından gençlerin okulun bu resmi kültürüne karşı geliştirdiği direnişin beslendiği kültüre; gençlerin okula getirdiği enformel grup yapısına ve enformel alanın varlığına dikkatimizi çeker. Burada altı çizilen enformel öğrenmedir. Direnişin bilgisi bu enformel alan içinde enformel öğrenmelerle yeni gelenlere aktarılır. Willis'e göre bu okul karşıtı kültürün bir kurum olarak okulun gerçekliğiyle yüzleşmesidir. Bu bir sınıfsal karşılaşmadır ve okulun adil olmayan yanını açığa çıkarır ama toplumsal yeniden üretim sürer. Bu tür direniş çevresinden gençlerin çoğu eğitim sisteminden elenir, kalanlar ise düşük becerili ve bedensel çalışmaya mahkum emekçi işlerine girmek üzere yetiştirilirler.

Willis'in bu orijinal çalışmasının püf noktası muhalif işçi sınıfı kültürünün okuldaki yeniden üretimin bir parçası olmasına dikkatimizi çekmekle ilgilidir. İşçi sınıfından bireylerin içinde bulundukları nesnel koşullara verdikleri tepkiler nasıl olup da bu koşulları dönüştürmek yerine, işçi sınıfının bağımlılığını yeniden üreten sonuçlar yaratmaktadır? Willis bunu “emek gücünün başka hiçbir metaya benzemeyen özelliğinin bir parçası olarak kültürel nüfuz etme” ile açıklıyor. Emekçiler her düzeydeki emek süreçleri üzerinde bir miktar da olsa denetim elde edebilmek, zaman kullanımı, işin hızına uyarlanma, becerilerin kullanımı üzerinde bir inisiyatif elde edebilmek için enformel koşullar yaratmak isterler. Sendika gibi sınıf örgütleri de emek süreçleri üzerinde işçi denetimini artırmak için gündemler oluştururlar. Sınıf mücadelesinin önemli bir yönünü oluşturan bu kültürün yeniden üretiminde okul önemli bir rol oynamaktadır. İşçi sınıfının davranış kodlarına uygun ağırdan alma, işe karşı kayıtsızlık, kendini vermeden el ucuyla iş yapma gibi fabrika kültürünün davranış kalıplarının gençler tarafından okul hayatında denenmesi adeta ilerideki hayatlarına geçiş için bir alıştırma gibidir. Toplumsal sınıfların ve ilişkilerin yeniden üretimi okul ile okul karşıtı kültür arasındaki etkileşim içinde şekillenmektedir. Belirli kültürel formlar ve davranışlar okuldan fabrikaya, fabrikadan ise tekrar okula aktarılmaktadır. Enformel öğrenme süreçlerinde şekillenen “direniş” türü edimler ve davranışlar işçi sınıfından gelen gençlerin okulda nasıl kendi sınıfsal konumlarının yeniden üretimine katıldıklarını açıklamada anahtar bir kavram olarak tanımlanmıştır.

Derslikteki öğrenme süreçlerine katılmayı ve okulun disiplinine tabi olmayı reddeden öğrencilerin toplumsal yeniden üretim ağına nasıl takıldığına bakarak yeniden üretim analizlerinde her zaman “işlevselci bir boyutun bulunduğu” altını çizen Willis'a karşın, “direniş” kavramını siyasallaştıran ve kuramlaştıran Giroux olmuştur. Giroux, liberal gizli müfredat kuramları ile “ideolojik aygıt” ve “karşılıklılık ya da örtüşme modeli” gibi toplumsal yeniden üretim teorilerini okulun toplumsal sınıfların yeniden üretimindeki rolünü aydınlatsalar da hegemonya, iktidar ve direniş arasındaki diyalektik ilişkiyi görme konusunda başarısız bulur. Benzer biçimde Bourdieu ve Bernstein'in kültürel yeniden üretim teorilerinin de okul sisteminin görece özerkliğini ve kültürün yeniden üretim sürecindeki özgün rolünü tanırsalar da tahakküm karşıtı mücadeleye ve direnişe yeterince ilgi göstermedikleri; yeniden üretim döngüsünün kırılmasının mümkün

olmadığına takılıp kaldıklarını belirtir. Neomarksist okul etnografilerinin ise direnişin çelişkili doğasını yeterince analiz edemedikleri; okuldaki tahakküm mekanizmalarını (sosyal kontrol) ve direnişi mutlaklaştırmaya eğilimli oldukları; sınıfa odaklanıp toplumsal cinsiyet ve ırk konularını dikkate almadıkları; eril okul karşıtı kültür gruplarının sesini yansıttıkları; bu direniş formlarını romantize etmeye eğilimli oldukları için ve aynı zamanda tahakkümün kişilik yapılarına nasıl nüfuz ettiği konusuna yeterince eğilmemekle eleştirmektedir.

Giroux'a göre okuldaki “direniş”i anlamayı mümkün kılan bir yaklaşımın öncelikli işinin onu bu entelektüel mirasından kurtarması gerekir. Giroux, yaklaşımını eleştirinin eleştirisiyle ilerletir. Eldeki radikal kavramlaştırma ve analizlerin “Orwel’ci bir karamsarlık” a gömüldüğünü, kendisinin umut yolunda bir olasılık pedagojisi geliştirmeye yöneldiğini; yapı-özne meselesinde karamsarlık ve belirlenimciliği aşacak bir yönelim ile alt yapı-üst yapı metaforunun kısıtından kurtulma gibi vurgularla Frankfurt Okulunun izinden giden bir formülasyona yönelir. Giroux’un tavrı, yapısalcı analizlere karşı kültürel alandan yapılan bir itirazdır. Bu yaklaşım onu Freire ile buluşturur. Okulun kültürel bir alan olarak analizi ve kültürel üretim teorisini geliştirmeye yönelir. Bu bağlamda “direniş”, praksis, eleştirel bilinç ve hegemonya ile birlikte ele alınması gereken merkezi bir kavramdır. Böylece yapısalcı teoriler içinde yeniden üretim sürecinin pasif uygulayıcısı ve alıcısı durumundaki öğretmen ve öğrencinin durumuna yeniden bakmamızı sağlar ve okuldaki kültürel üretim sürecinin dönüşüm için barındırdığı potansiyele dikkatimizi çeker.

Bu yaklaşım eğitimcilerle bu tür öğrenci davranışının dönüştürücü pratiklere nasıl eklenilebileceği konusunda ufuk açıcı bir yaklaşım sunmuştur. Eleştirel eğitimcilerin bu konudaki yaklaşımı, okuldaki her türden itaatsizlik, kural dışı davranış ve haylazlığı “direniş” olarak olumlamak gibi bir duruştan ziyade, eleştirel bilincin ilerletilmesi için sunduğu potansiyeli değerlendirmekle ilgilidir. Nitekim öğrenci direnişini “ahlaki ve politik öfkenin” bir biçimi olarak gören McLaren okulların öğrencileri hem güçlendiren ve hem de ezen birbirine zıt işlevlerinin aynı süreçler içinde gerçekleştiğine dikkat çekerek; direnişin yıkıcı ve kötü niyetli tezahürleri ile dönüştürücü pratikler için bir zemin sunanlar arasında bir ayrım yapmanın gerektiğini; eğitimcilerin bu direniş biçimlerini kendi öğrenme-öğretme süreçleriyle nasıl bağdaştırabilecekleri üzerine düşünmeleri gerektiğini belirtmektedir.

Eleştirel eğitim teorilerinin merkezi ilgisi, toplumsal eşitsizliklerin okullarda nasıl tezahür ettiği ve öğrenme süreçleriyle okuldaki hayatın çeşitli yönlerini nasıl etkilediğini açıklamakla ilgilidir. Toplumsal eşitsizlikler genellikle okullarda kültürel olarak dışavurulmaktadır. Bu nedenle Apple'a göre farklı toplumsal sınıflardan öğrenciler direniş ve karşı koyma pratiğinin içine farklı düzeyde ve farklı tarzlarda dahil olmaktadır. Bazılarının zaten okul karşıtı işçi sınıfı kültüründen geldiğini; bazı farklı alt kültürlerden gelen öğrencilerin ise aylıklık etmeye eğilimli olduklarını; özellikle işçi sınıfından öğrencilerin baskın olduğu metropol okullarında resmi okul kültürünün sunduğu bireysel kurtuluş ideolojisinin öğrenciler tarafından sekteye uğratıldığına dikkat çekmektedir. Ancak işgücünün yeniden üretimi mekanik bir biçimde işlemede son tahlilde bu gençlerin geleceği kapitalizmin toplumsal işbölümü şemasında onlar için öngörülen bedensel emek gerektiren işlere yerleşmeleriyle sonuçlanmaktadır.

Direniş literatürünün en belirgin özelliği okullardaki eril direniş kültürüne odaklanmakla ilgilidir. Eril direniş kültürünün içinde kızların okuldaki durumları marjinalleşmekte, erkeklik gösterisi ve eril davranışlar analizlerin merkezine yerleşmektedir. Bu konudaki feminist eleştiri, toplumsal cinsiyet meselelerinin okuldaki itaatsizlik ve kural dışı davranış kodlarını belirlediğini; kızların okulun kültürel arenasındaki varlığının toplumsal cinsiyet rolleriyle belirlendiğini, dolayısıyla, okuldaki yeniden üretimin iki cinsi iki farklı alana yönlendirdiğini, kızların olası direniş kalıplarının bu iki farklı yönlendirme bağlamında anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadırlar.

Eleştirel eğitimciler yapıları mutlaklaştırmaya karşı değiştirme iradesine ve umuduna kapı aralayan bir yaklaşımı tercih eder. Öğretmenlerin bu konularda yapacakları şeyler olduğuna inanırlar. Çünkü öğrencileri kendilerini ve tarihi değiştirebilecek potansiyel birer özne olarak kabul ederler. Öğrencinin kimliğinin, kültürünün ve deneyimlerinin öğrenmeye nasıl bir temel oluşturduğunu anlamak için buna etki eden faktörler bütünlüklü bir yaklaşım içinde ele alınmalıdır. Öğrencinin kim olduğu, kendisini nasıl algıladığı ve geleceğini nasıl kurguladığı, öğrenmenin ve dönüşümün yönünü belirlemektedir. Dolayısıyla direniş meselesi, anaakım pedagojik ve psikolojik yaklaşımların öğrencilerin okuldaki başarısızlık ve uygunsuz davranışlarıyla ilgili olarak yaptıkları sapma, uyumsuzluk, bireysel

Eleştirel Pedagoji Kavramları

patoloji ya da öğrenilmiş çaresizlik gibi etiketlemelere karşı eleştirel eğitimcilerin yapacakları vardır.

McLaren'in de vurguladığı gibi "Hiçbir özgürleştirici pedagoji hiçbir zaman öğrencileri tembel, küstah, alık, sapkın olarak etiketleyen davranış teorileri üzerine inşa edilemez." Günümüzde formüle edildiği orijinal bağlam (okullarda bir arada varlığını sürdüren sınıf kültürleri) neoliberal müdahale ile esaslı bir dönüşüme uğramıştır. Neoliberal dönem boyunca kitle kültürünün nüfuz edici boyutuyla ilgili gelişmeler, direniş literatüründe altı çizilen işçi sınıfı kültürünün çözülerek atomize olma sürecini hızlandırmış ve buna bağlı olarak okullardaki tezahürü de farklılaşmış görünmektedir.

Okulların kapitalizmin sınıf sistemine daha açık biçimde yerleştiği günümüz koşullarında okullar artık farklı sınıflardan çocukların ve gençlerin kültürel karşılaşma arenası olmaktan uzaklaşmıştır. Sınıfa özgü okullulaşma artarak sürmektedir. Aynı zamanda bu çözülme sürecine yön veren post modern gelişmeler de kültürel alanda ve okullarda daha kimlik merkezli kültürel tepkilerin ortaya çıkışını kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla direniş kavramı günümüzün bağlamı içinde değerlendirilmelidir. Tüm bu değişimlere rağmen direniş kavramı hala öğretmenlere öğrencilerine daha yakından bakmak ve onların deneyimini öğrenme süreçleri ile bütünleştirmek için imkanlar sunmaktadır. Öğrencilerin öğrenme süreçlerine ve kurallara karşı koymaya yönelik tepkilerini onları güçlendirecek bilgi ve perspektiflerle desteklemek için uyarıcı ya da başlangıç olarak kullanabilmeleri mümkündür. Böylece daha insalcı, eşitlikçi, ayrımcılık karşıtı demokratik derslik ve öğrenme ortamları oluşturmak mümkün olacaktır.

Kaynakça

- (1) Bowles ve Gintis (1976) Schooling in Capitalist America. Yazarlar “karşılıklık” modeli olarak anılan bu toplumsal yeniden üretim modelinde, Amerikan okulları ile kapitalist sanayi arasında emekgücünün yetiştirilmesi konusunda tam bir karşılıklık bulunduğunu ve endüstrinin gerektirdiği işgücünün okullarda nasıl yetiştirildiğini açıklamışlardır. Döneminde yankı uyandıran bu kitap ardından gelen yeniden üretim ve direniş tartışmalarına ebelik etmiştir. Yazarlar tarafından gözden geçirilmiş versiyonu 2002 yılında yeniden yayımlanmıştır. Bkz Schooling in Capitalist America. Revisited Author(s): Samuel Bowles and Herbert Gintis Source: Sociology of Education, Vol. 75, No. 1, (Jan., 2002), pp. 1-18
- (2) Dönemin tartışmalarını başlatan diğer önemli kitap: bkz. Althusser, L. (1978) İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları. Birikim Yay., İstanbul.
- (3) Willis, P. (2016) İşçiliği öğrenmek: Sınıf, İşçilik ve Eğitim. Heretik yayıncılık, Ankara. (Learning to Labour: How Working Class Kids Get Working Class Jobs. Routledge, 1978)
- (4) Willis, P. Age. Nüfuz Etme Biçimleri, sayfa 191-232.
- (5) Giroux, H.A. (2014) Eğitimde Kuram ve Direniş. Dost Kitabevi, Ankara. (Theory and Resistance in Education: Towards a Pedagogy for the Opposition) Bergin&Garvey, Westport, London: 2001; Giroux, H. (1981) Ideology, Culture and the Process of Schooling. Temple Uni. Press. Philadelphia.
- (6) Bourdieu P. ve Passeron J.C. (2015) Yeniden Üretim: Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri, Heretik Yay, İstanbul. (Reproduction in Education: Society and Culture. Sage Pub., London: 1977) Bernstein, B. (1970) Class, Codes and Control. Vol. 1-2, Routledge, London-New York; Pedagogy Symbolic Control and Identity. Rowman&Littlefield Pub. New York: Oxford: 1982.
- (7) Bkz Giroux, age, sayfa: (152-153)
- (8) McLaren, P. (2011) Okullarda Yaşam: Eleştirel Pedagojiye Giriş. Anı Yayıncılık. Ankara: 317-326. (Life in Schools: An Introduction to Critical Pedagogy in the Foundations of Education, Longman, London & New York, 1989)

(9) Apple, M.W. (2006) Eğitim ve İktidar. (Education and Power, 1984) Kalkedon Yayınları. İstanbul: 142-163.

(10) Bkz. McRobbie, A. (1978) "Working Class Girls and the Culture of Femininity," Women Take Issue, Women Studies Group. Hutchinson, London: 96-108; Madeleine, A. (2012) "Erkek Hegemonyası, Sosyal Sınıflar ve Kadınların Eğitimi," Toplumsal Cinsiyet Eğitim. Der. F. Sayılan. Dipnot, Ankara: 143-184; Sayılan, F ve Özkazanç, A. (2012) "İktidar ve Direniş Bağlamında Toplumsal Cinsiyet: Bir Okul Etnografisi," Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim. Der. F.Sayılan. Dipnot. Ankara: 103-142.

(11) McLaren age. sayfa: 287-288